

Błażej Osowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Instytut Filologii Polskiej

ORCID 0000-0002-4226-1378; e-mail: blazej.osowski@amu.edu.pl

Między wyjątkowością a wstydem. Świadomość językowa mieszkańców powiatu ostrowskiego

Abstrakt: W artykule zajęto się zagadnieniami związanymi ze świadomością językową. Celem tekstu jest przedstawienie, co mieszkańcy powiatu ostrowskiego sądzą o gwarach. Materiał pozyskano za pomocą ankiety internetowej. Analiza porusza kilka kwestii: występowanie gwar w okolicach Ostrowa Wielkopolskiego, zauważane cechy gwar, skojarzenia wywołane przez słowo „gwara” (potoczny stereotyp gwary), geografia gwar w świadomości ankietowanych, stosunek do gwary, pokoleniowe występowanie gwary.

Słowa kluczowe: świadomość językowa, gwara, Wielkopolska, metoda ankietowa

Abstract: Between uniqueness and shame. Language awareness of the inhabitants of the Ostrów Wielkopolski powiat. The article presents issues related to language awareness. The purpose of the text is to present the opinions of residents of Ostrów Wielkopolski powiat about dialects. The material was obtained by means of an online survey. The analysis raises several issues: the occurrence of dialects around Ostrów Wielkopolski, the identified features of dialects, associations evoked by the word “dialect” (the dialect stereotype), the geography of dialects as perceived by the respondents, attitude to dialects, generational occurrence of dialects.

Keywords: Metalinguistic awareness, dialect, Greater Poland, survey method

Wstęp

Powiat ostrowski leży w południowo-zachodniej części województwa wielkopolskiego, a jego stolicą jest Ostrów Wielkopolski¹. Historia tego powiatu zaczyna się dopiero w 1887 roku. Wcześniej jego ziemie stanowiły część powiatu kaliskiego (do rozbiorów) lub odolanowskiego (1807–1887)². O gwarach powiatu ostrowskiego można mówić ze względu na istnienie ośrodka administracyjnego, kulturalnego i gospodarczego w Ostrowie, który oddziaływał na okoliczną ludność. Z dialektologicznego

¹ Wymiennie, skrótowo używam też określenia *Ostrów*. Jeśli będzie mowa o *powiecie*, to mam na myśli powiat ostrowski.

² [https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_ostrowski_\(województwo_wielkopolskie\)#Historia](https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_ostrowski_(województwo_wielkopolskie)#Historia) [dostęp 3.11.2019].

punktu widzenia tereny powiatu nie stanowią zwartej obszar gwarowego. W zależności od koncepcji badawczej ziemie te klasyfikowano jako: Kaliskie (Nitsch 1968, 195), Wielkopolska środkowa (Urbańczyk 1962, m. 3) czy Wielkopolska wschodnia (Sobierajski 2001, 68). Gwary powiatu są wewnętrznie zróżnicowane, a granicę wyznacza Barycz, która aż do połowy XIX w. stanowiła naturalną przeszkodę między Wielkopolską a terenami na południe od rzeki utrzymującymi łączność z macierzystą dzielnicą – Śląskiem (Nowak, Skoczylas-Stawska 1990, 645).

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie, co mieszkańcy powiatu ostrowskiego sądzą o gwarach. Będzie zatem mowa nie o ustaleniach badaczy, lecz o świadomości językowej (wiedzy jawnej i niejawnej) mieszkańców wspomnianego terenu.

Świadomość językowa to „ogół sądów o języku i poglądów na język charakterystycznych dla jakiejś osoby lub grupy społecznej. Te sądy i poglądy mogą mieć charakter intuicyjny i nie tworzyć spójnego systemu, ale mogą też być umotywowane i podbudowane wiedzą o języku. W każdym wypadku muszą one być względnie trwałe i powinny oddziaływać na zachowanie językowe osoby czy grupy ludzi” (Markowski 2006, 1680). Ze świadomością językową łączą się postawy wobec języka. Pojęcie świadomości językowej odnieść można do gwary jako terytorialnej odmiany języka polskiego i osób nią się posługujących lub mających z nią kontakt, co też już wielokrotnie czyniono (np. Cygan 2011; Kaś 1994; Kucała 1960; Kucharzyk 2002, 2011; Kurek 1995; Pawłowski 1967; Piotrowicz, Witaszek-Samborska 2009, 21–27)³. W ten właśnie nurt badawczy wpisuje się niniejszy artykuł.

Dla zebrania danych posłużyła internetowa ankieta (https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfj0D3CkVbU6QasEqj8iaY43udP-JwdvmlPrWXLrWCgZQC3Q/viewform?usp=sf_link), w której można było wziąć udział między wrześniem 2018 roku a październikiem 2019 roku. Przesłano 50 wypełnionych formularzy.

Formularz składał się z trzech części. W pierwszej znajdowały się pytania odnoszące się do świadomości językowej, w drugiej – sprawdzające znajomość słownictwa gwarowego, w trzeciej – dane socjologiczne respondentów. Ze względu na temat niniejszego tekstu skupię się na informacjach pozyskanych w pierwszej części ankiety.

Występowanie gwary w okolicach Ostrowa Wielkopolskiego

Dwa pierwsze pytania (*Czy Twoim zdaniem w okolicach Ostrowa używa się gwary? Jeśli tak, proszę wpisać w pole „Inne” – gdzie jej się używa?, Czy Twoim zdaniem gwary używa się w samym Ostrowie?*) dostarczyć miały rozeznania, czy zdaniem ankietowanych w ich najbliższej okolicy występują gwary wiejskie lub miejska (Ostrowa). Na pierwsze pytanie blisko 3/4 ankietowanych odpowiedziało pozytywnie (dokładne dane por. tabela 1). W pytaniu o gwarę miejską Ostrowa przeważały odpowiedzi negatywne (52%). Często podawano także, gdzie z gwarą można się zetknąć. Padały zatem nazwy konkretnych miejscowości w powiecie ostrowskim – wsi (Garki, Kocina, Nabyszyce, Raczyce, Świeca), ale i miast (Odolanów, Ostrów), jak

³ O hiperyzmach związanych ze świadomością językową i zjawiskami gwarowymi przeczytać można w: Osowski 2019.

Tabela 1. Świadomość istnienia gwary wśród ankietowanych z i spoza powiatu ostrowskiego

Grupa ankietowanych	Liczba ankietowanych	Czy Twoim zdaniem w okolicach Ostrowa używa się gwary?...		Czy Twoim zdaniem gwary używa się w samym Ostrowie?	
		TAK w %	NIE w %	TAK w %	NIE w %
Wszyscy	50	72,00	28,00	45,00	52,00
Mieszkańcy Ostrowa	10	40,00	60,00	40,00	60,00
Mieszkańcy powiatu ostrowskiego	30	76,67	23,33	43,33	56,70
Ankietowani spoza powiatu ostrowskiego	10	90,00	10,00	70,00	30,00

i ogólniejsze sformułowania typu: *Na wsi; Zarówno w mieście [Ostrowie – B.O.], jak i w miejscowościach ościennych; na wsi bardziej, ale część słów gwarowych też w Ostrowie i mniejszych miastach; wioski, np. w Gminie Odolanów i Sośnie (w mieście tylko osoby pochodzące ze wsi, ale rzadko, bo się wstydzą)*⁴. Znamienna jest ostatnia z wypowiedzi, gdzie obok charakterystyki geograficznej pojawia się też socjologiczna. Dostrzec ją można także u innych ankietowanych: *Głównie na wsiach i w przypadku ludzi pracujących fizycznie; Niektórzy starsi ludzie; W domach rodzinnych*. W świetle powyższych odpowiedzi gwara jawi się przede wszystkim jako odmiana ludowa, o wiele rzadziej miejska (niekiedy dostrzega się podobieństwa leksykalne między nimi), mowa osób niewykształconych (pracujących fizycznie), starszych i środowiska rodzinnego.

Przy analizie dwóch pierwszych pytań warto uwzględnić miejsce zamieszkania, ponieważ czynnik ten ukazuje dane w nowej perspektywie. Mieszkańcy Ostrowa Wielkopolskiego nie dostrzegają gwary ani w swoim mieście, ani w innych miejscowościach powiatu. Mieszkańcy pozostałych miejscowości w powiecie w zdecydowanej większości zauważają istnienie gwar poza Ostrowem, w mniejszej mierze – w tymże mieście. Być może działa tu czynnik miasta – stereotypowo ocenianego jako lepsze niż wieś i postrzeganego jako miejsce, w którym używa się polszczyzny ogólnej. Dopiero ankietowani spoza powiatu (którzy dawniej mieszkali w powiecie, a następnie się z niego wyprowadzili, lub odwrotnie, którzy sprowadzili się do niego z innych zakątków Polski), mając możliwość porównania z mową innych regionów, na oba pytania odpowiadają zdecydowanie pozytywnie. Ponownie jednak odpowiedzi *tak* więcej jest w grupie pytań o gwary ludowe.

⁴ Cytaty przytaczam w postaci oryginalnej.

Cechy gwar w okolicach Ostrowa Wielkopolskiego

Pytanie trzecie (*Wymień przykłady z gwary Ostrowa lub okolic [wyrazy, powiedzonka, inne cechy językowe]*) i czwarte (*Wymień przykłady z gwary ostrowskiej [rozumianej jako gwara charakterystyczna tylko dla Ostrowa i okolic, odmienna od innych gwar]*) omawiam łącznie, ponieważ, jak już wspomniałem, odsetek odpowiedzi opowiadających się za istnieniem specyficznej gwary ostrowskiej był niski. Ponadto przykłady wymieniane w odpowiedziach na oba pytania często były zbieżne. Należy zaznaczyć, że odpowiedź na dwa powyższe pytania nie była obligatoryjna i część osób z tego skorzystała. Pojawiło się zatem 30 odpowiedzi z przykładami (jednowyrazowymi, wielowyrazowymi i bardziej rozbudowanymi komentarzami) na pytanie trzecie i tylko 10 – na czwarte.

Wśród odpowiedzi pojawiają się przede wszystkim przykłady leksykalne, wśród których sporą grupę stanowią powszechnie znane i używane regionalizmy, np. *warzecha* (*drewniana tyżka*), *plendze* (*placki ziemniaczane*), *krychać ziemniaki* (*zamiast dusić ziemniaki*); *tytka* ‘torebka, najczęściej papierowa’, *pyrki*; *pyry*; *gzika* – *twaróg ze szczypiorkiem*; *laczki* (*łaćki*); „*Zakluczać*” *drzwi* ‘zamykać’; *zjeść skibke chleba* ‘kawałek’; *wygokolony* ‘porozpinany, z odsłoniętym ciałem’; „*pudymy na szage bydzie rychlij*” ‘skrótom, po przekątnej’; *ćmik* ‘papieros’; *szagówki* ‘kopytka’; *haczka* ‘przyrząd do plewienia chwastów’; *giry*, *giery*, *giyry* ‘nogi’); rzadziej natomiast przytaczano dialektyzmy, np. *Uliczka* = *furtka*, *sipa* = *łopata*; *wrota-brama*; *jucha* ‘krew, najczęściej zwierzęca’; *kasta*, *brecha*; *aby coś sprawdze* (*zamiast tylko coś srawdze*); *rajka*; *giskanka*; *szrank*; *baloty*. Mała liczba dialektyzmów związana jest zapewne z ich odniesieniem do realiów wiejskich, z którymi nie każdy miał styczność (nawet pomimo mieszkania na wsi – por. Sierociuk 2007, 328–329 – struktura zawodowa zmierzająca do coraz większej dyferencjacji oraz przechodzenia do zajęć pozarolniczych. Tu też znajduje się słownictwo charakterystyczne tylko dla Ostrowa Wielkopolskiego i okolic, np. *Ścionka*: *pójść sicionką* ‘pójść skrótom’, *Idziemy na Śląsk* (Raszowska) ‘na blokowiska przy ul. Raszkowskiej’; *luga* ‘ostry deszcz, ulewa’, *lugać*; *smole to!* ‘olewam to, pier...ole to’⁵.

W odpowiedziach wymieniano także jednostki potoczne, które ankietowani odbierają jako gwarowe ze względu na ich przynależność do odmian substandardowych polszczyzny. Np. *wleźć* ‘wejść’; *wyro* ‘łóżko’; *bajzel* ‘bałagan’; *bryle* ‘okulary’; *bety* (*pościel*, *poduszki*); *ciuchcia* ‘pociąg’. Należy zaznaczyć, że problem z rozróżnieniem cech regionalnych i potocznych mają także badacze. Oddziaływanie mass mediów (w tym regionalnych), migracje ludności (ze wsi do miasta, z miasta do wsi i z regionu do regionu) oraz względy marketingowe (wykorzystywanie gwary jako elementu reklam) powodują, że do słownictwa polszczyzny ogólnej przenikają wyrazy o ograniczonym zasięgu geograficznym, przez co tym samym zmienia się ich kwalifikacja (Piotrowicz, Witaszek-Samborska 2009, 125).

Ankietowani wymieniali również przykłady zjawisk fonetycznych, np. uproszczenia grup spółgłoskowych (*paczalam* (*zamiast patrzyłam*); *Se* (*sobie*)), podwyższenia artykulacji samogłosek (*często zamiast o mówi się „ło” lub zamiasto o „u”* (np. *łon*, *kuń*);

⁵ Za konsultację znaczeń ostrowianizmów dziękuję dr Justynie Kociembie-Żulickiej.

jo tyż; godom; czymy – czemu), zmiany barwy samogłosek (*bechory*), labializacje (łogień; łe *tam!*; *uOstrów*, *uOdolanów*, *uOstrzeszów*). Zdarzyła się nawet uwaga odnośnie do środków prozodycznych: *Charakterystyczny akcent*.

Do cech fleksyjnych zaliczyć można analityczne formy czasu przeszłego (*jo żym boł – ja byłem*; forma „*my byli/zrobili*” itp. [zamiast *byliśmy/zrobiliśmy*]) oraz zwrócenie uwagi na różnicę rodzajową nazwy białego sera z przyprawami: *pyry z gziką (a nie jak w Poznaniu – z gzikiem)*.

Jedynym przykładem z gwarową cechą słowotwórczą jest forma *mączyty*.

Wśród cech składniowych wymienić można zwroty w funkcji fatycznej (*No ej!*; *mosz tej*) oraz odmienną łączliwość przyimkową (*ide do góry [zamiast ide na górę]*; *jechać na – jechać do*).

Przedstawiona reprezentacja poszczególnych poziomów języka odpowiada w przybliżeniu opisom językoznawczym, tj. najczęściej uwagi poświęca się fonetyce i leksyce, mniej przykładów podaje się z zakresu fleksji, słowotwórstwa czy składni. Znamienne, że choć wymienione cechy były wskazywane przez badaczy gwar omawianego terenu, to w odpowiedziach ankietowanych zabrakło tych, które językoznawcy uznawali za charakterystyczne, tj. mazurzenia w części południowej, przejścia *-ch > -k*, antycypacji miękkości (np. *nojścić*), zmiękczenia w typie *malinia*, zwężenia w końcówce *-ego > -egó*, dyftongicznego *yj* (Nowak, Skoczylas-Stawska 1990, 645 i n.).

Przy okazji pytania trzeciego i czwartego padały też odpowiedzi o charakterze ogólniejszym, dowodzące świadomości metajęzykowej, pewnego namysłu nad mową swojego, jak i innych regionów, np.: *Wychodzenie na dwór; na południu gadają że na pole...; Wydaje mi się że są to elementy wspólne z gwarami śląskimi, słowa typu „bania” czy „pierona”, być może również pewne cechy fonetyczne; Nie wiem, czy przykłady powyżej to gwara wielkopolska czy tylko ostrowska*. Dobór przykładów ujawnił nasycenie słownictwa okolic Ostrowa germanizmami: *szlaka (żużel jako sport)*, *waga (poziomica)*; *laczki; haczka; kasta; brecha; plendze*, choć niedalekie sąsiedztwo w przeszłości zaborowej granicy prusko-rosyjskiej sprawia, że pojawił się także rusycyzm: *kniga (książka)*.

Skojarzenia z gwarą

W pytaniu szóstym (*Wymień do 5 przymiotników, które Twoim zdaniem najlepiej charakteryzują GWARĘ*) i siódmym (*Z czym Ci się kojarzy GWARA? [Do 5 skojarzeń]*) badano skojarzenia ze słowem gwarą, dlatego oba pytania zostaną omówione łącznie. Na szóste pytanie odpowiedzi udzieliło 22 ankietowanych, a na siódme – 44. Były to zarówno pojedyncze określenia, jak i w większej liczbie (nieprzekraczającej jednak zgodnie z poleceniem pięciu skojarzeń). Pojawiające się odpowiedzi podzielić można na kilka grup – kategorii semantycznych organizujących postrzeganie gwary przez przeciętnego użytkownika polszczyzny. W pierwszej znajdują się asocjacje należące do kategorii niepowtarzalności, zgodnie z którymi gwarą jest czymś wyjątkowym, wyróżniającym się (*Specyficzna, wyjątkowa, unikalna, charakterystyczna; Swoista indywidualna niepowtarzalna; wyróżniająca cenna; Unikatowy, specyficzny; Z oryginalnością*). Owa – zdaje się pozytywnie oceniana – niepowtarzalność powiązana zostaje

z kategorią terytorium (zasięgu terytorialnego). Ta cecha inaczej niż poprzednia pozabawiona jest nacechowania wartościującego, np. *Lokalna, okoliczna; regionalna; zrozumiała dla mieszkańców danego regionu; kultura lokalna, regionalne potrawy, historia; Mowa regionalna; Że wsią; Ze slangiem rejonu; Powiedzonka i słowa zrozumiałe tylko przez określoną grupę, region lub województwo*. Gwara umożliwia identyfikację z regionem (*tożsamość regionalna; Przynależność*). Ze względu na przeciwstawienie ‘swój–obcy’ (np. *Z inną subkulturą, z innym rejonem; swojsko godka – porozumiewanie się ludzi z danego regionu, aby zaznaczyć odrębność; rodzima*) najbliższy teren zostaje utożsamiony z najbliższymi ankietowanym ludźmi (*Wieś, babcia, tradycja; Z dziadkami; Rodzina; dom, sąsiadka*) – wspólnotą, przez co ponownie powraca dodatnie wartościowanie (*zżyta społeczność*), ujawniające się m.in. używaniem zaimka dzierżawczego, np. *z rodzimymi stronami, naszą mowa na co dzień, naszą kulturą*. Wspólnota tej samej mowy to także emocjonalne więzi ją łączące (*Przynależność do grupy, swojskość, rodzina, przyjaźń*), a gwara to swego rodzaju spadek od minionych pokoleń (*dziedzictwo, pamięć; tradycja, przywiązanie*). Powyższe przykłady świadczą o funkcjonowaniu kategorii identyfikacji.

Zdarzają się także kategorie ambiwalentne. I tak egzotyczność (rozumiana jako odmiennność, rzadkość) stanowi pas przejściowy między wartościowaniem pozytywnym a negatywnym. Z jednej bowiem strony gwara jest *inna, niecodzienna*, a przez to *zabawna, śmieszna, ciekawa, zagadkowa*, ale też *trudna czy niezrozumiała*. Podobnie kategoria dawności wskazuje, że gwara jest z jednej strony *stara*, są w niej *archaizmy*, kojarzy się *z mową starszych ludzi*, a z drugiej strony jest wręcz *starodawna; Gwara [gwarą – B.O.] mówiono kiedyś i część uchowała się do dziś, głównie we wsi*. Należy więc do przeszłości, a współcześnie posługiwać się nią mają tylko pewne (w niektórych środowiskach stygmatyzowane) grupy, np. *Rolnicy, kgw [koło gospodyń wiejskich – B.O.], starsze osoby*, przez co prorokuje się jej *zanikanie*. Negatywne skojarzenia są pochodną kategorii nieliterackości, stąd gwara jest *potoczna; nieliteracka; ludowa; Prosta, nieelegancka, wiejska, używana bez zastanowienia*. Opisuje się ją ponadto za pomocą określić: *Przekształcanie wyrazów; Niepoprawność gramatyczna, wiocha, wstyd; uproszczenie komunikacji; Mowa na skróty*.

Geografia gwar w świadomości ankietowanych

W pytaniu ósmym należało wymienić do pięciu przykładów gwar. Najczęściej pojawiały się odpowiedzi o charakterze geograficznym: 20 razy wymieniono *gwarę śląską*, 14 – *kaszubską*, 10 – *góralską* i po 9 – *poznańską* i *wielkopolską*. Pozostałe wskazania były mniej liczne. Można jednak mówić o pewnych ogólnych tendencjach. Wyobrażenie potoczne o gwarach kształtowane jest głównie przez kulturę popularną. Od lat funkcjonujący i rozpowszechniany przez mass media humor śląski (grupa kabaretowa *Masztalcy* czy *Kabaret Młodych Panów*, serial *Święta wojna* itd.) czy góralski (dowcipy o bacy i turystach, też zespół *Golec uOrkiestra*) umacniają w powszechnej opinii przekonanie o odmienności tych terenów. Co ciekawe, kultura góralska funkcjonuje właśnie pod taką wspólną, uogólniającą etykietą, a tylko pojedynczo zdarzyły się

odpowiedzi wskazujące na odmienność poszczególnych grup górali (*gwara podhalańska, gwara zakopiańska, gwara żywiecka*).

Wymienienie *gwary kaszubskiej* świadczy o odporności wiedzy potocznej na współczesne zmiany zachodzące w ustaleniach naukowych. Tylko raz dało o sobie znać echo ustawy z 2005 roku o językach mniejszościowych i języku regionalnym, padła bowiem odpowiedź: [gwara] *kaszubska – choć uznawana bardziej za język*.

Kolejną tendencją jest oczywiście zwracanie uwagi na gwara własnego terenu, stąd wymieniane po dziewięć razy *gwara poznańska* i *gwara wielkopolska* oraz jeden raz – *gwara poznańska/wielkopolska*. Pojawiają się także odpowiedzi: *gwara kujawska, gwara małopolska, gwara mazowiecka, gwara podlaska, gwara podkarpacka, gwara pomorska*. Jak pokazują ostatnie przykłady za udzielonymi odpowiedziami nie musi stać faktyczna znajomość gwar polskich, lecz przekonanie, że każdy region (województwo?) ma własną gwara, której nazwę można utworzyć od nazwy regionu (województwa?). Tu także widać używanie do nazywania gwar przymiotników od miast stołecznych danych regionów, np. *gwara krakowska, gwara białostocka, gwara warszawska*. Rodzi to uzasadnione pytania – czy ankietowani rozróżniają gwary miejskie i wiejskie oraz znają rozróżnienie gwara – dialekt. Innymi słowy, czy *gwara krakowska* to to samo co dialekt małopolski czy gwara miejska Krakowa?

Jak pokazują badania B. Cemborowskiego w potocznym odbiorze nie istnieje rozróżnienie gwara – dialekt czy gwara miejska – gwara wiejska (Cemborowski 2017, 53), stąd w ankiecie odpowiedzi typu: *gwara uczniowska, gwara więzienna, gwara zawodowa, kmina*. Ponownie więc widać pewne zacofanie w stosunku do współczesnego stanu wiedzy. Dawniej używana w literaturze *gwara uczniowska*, zastąpiona następnie przez np. *socjolekt uczniowski*, w potocznym użyciu – jak widać – nadal funkcjonuje.

Stosunek do gwary

W pytaniu dziewiątym ankietowani mogli wielokrotnie wybierać spośród 10 zdań testowych odpowiadających dziesięciu postawom wobec języka wyróżnionym za A. Markowskim (2006, 1646–1651), które zostały zaadaptowane do sytuacji gwarowych. Nikt nie wskazał puryzmu nacjonalistycznego, tradycjonalistycznego, egocentrycznego i postawy racjonalistycznej. Spośród pozostałych trzy wyróżniły się liczebnością. 24 głosy zebrał liberalizm językowy (zdanie: *Akceptuję gwara ze wszystkimi jej innowacjami językowymi, wariantami i formami obocznymi*) charakteryzujący się wysoką tolerancją w odniesieniu do wszelkich zmian językowych i dużą akceptacją wobec form obocznych i wariantywnych. Kolejna co do liczebności była postawa naturalna – 21 głosów (zdanie: *Doceniam gwara jako naturalny środek porozumiewania w pewnych środowiskach*). Język jest tu traktowany jako „dobro naturalne”, środek, którego używa się w określony sposób, przyjęty w danym środowisku. Przestrzega się tu normy nieskodyfikowanej, naturalnej, ale mocno uświadamianej i przekazywanej zwyczajowo w grupie. Trzecią najczęstszą postawą był leseferyzm – 17 głosów (zdanie: *Akceptuję gwara, przecież mówi nią tak wiele osób*) – czyli postawa akceptująca te zjawiska, które mają w języku dużą frekwencję. Pojedyncze osoby wybrały

indyferentyzm językowy (5), puryzm elitarny (2), perfekcjonizm (1) i logizowanie w języku (1). Jak widać, ankietowanych cechują postawy tolerancji wobec gwary i nieoceniają inna sposobu mówienia.

Pokoleniowe występowanie gwary

W pytaniach od dziesiątego do trzynastego pytano o znajomość gwary wśród ankietowanych, ich rodziców, dziadków oraz w ich otoczeniu. Zgodnie z przewidywaniami (i ustaleniami innych badaczy – Grochola-Szczepanek 2008, 219) mniej badanych deklaroowało używanie gwary przez siebie niż przez pokolenia starsze wobec siebie (por. tabela 2). I tak jednak zaskakuje, że aż ponad połowa ankietowanych stwierdziła, że mówi gwarą. Odsetek pozytywnych deklaracji jest zbliżony zarówno w przedziale do 25 roku życia, jak i powyżej⁶. Przyczyną tak wysokiego odsetka deklaracji może być faktyczne używanie tego kodu komunikacji, ale także brak umiejętności rozróżnienia środków gwarowych i innych substandardowych⁷, o czym była już mowa, oraz niesystemowe podejście do gwary. Przez ostatnie sformułowanie rozumie takie sytuacje, gdy używa się kodu mieszanego (gwarowo-ogólnego) lub w wypowiedzi ogólnej pojawiają się interferencje gwarowe. Za taką interpretacją przemawiają odpowiedzi typu: *używam słów zaczerpniętych z gwary; właściwie używam tylko części słownictwa*.

Tabela 2. Deklaracja znajomości gwary

Pytanie	TAK (w %)	NIE (w %)	Inne ⁸ (w %)
Czy mówisz gwarą?	52	31	17
Czy Twoi rodzice mówią gwarą?	59	28	13
Czy Twoi dziadkowie mówią gwarą?	69	22	9

Wśród osób z otoczenia ankietowanych, które mówią gwarą, wymieniani są członkowie rodziny (*Żona, mama, rodzeństwo; Mąż, jego i moi rodzice; kuzynowie; ciocia*), określone grupy wiekowe (*ludzie powyżej 50 roku życia; Babcia, rodzeństwo babci; znajome babci; Dziadkowie*), bliżsi i dalsi sąsiedzi (*sąsiad, gospodarz, inni gospodarze też; mieszkańcy okolic*), znajomi (*Koleżanki, koledzy; przyjaciele; niektórzy znajomi*), współpracownicy (*szefostwo*). Jest to bogata reprezentacja społeczna, nie dziwią więc

⁶ Co zaskakuje w zestawieniu z wynikami A. Piechnik, wg których większość badanych uczniów (62%) zadeklarowała, że nie używa gwary (Piechnik 2015, 237).

⁷ Podobne zjawisko, tj. synonimicznych użycie gwary i języka potocznego, zauważono wśród gimnazjalistów w Paleśnicy i Jastrzębi (Piechnik 2015, 236).

⁸ W grupie tej mieszczą się odpowiedzi wskazujące na frekwencję używania gwary (*wyjatkowo...; czasem; rzadko; po części; niekiedy; Nie zawsze ale zdarza się*), kontekst sytuacyjny (*tak, ale tylko na wsi i w rodzinie*) lub ograniczenia systemowe, np. interferencje leksykalne.

odpowiedzi uogólniające: *W pracy, domu, a wcześniej w szkole czy na dworze między rówieśnikami, jednak były i są to raczej wyrazy plus krótkie zwroty aniżeli cała forma zdania; Wszyscy, tylko nie są tego świadomi.*

Zakończenie

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na złożoność badania świadomości językowej w odniesieniu do gwary. Problemy stwarza już samo użycie słowa *gwara*, które przez językoznawców rozumiane jest jako termin, zaś wśród nieprofesjonalnych użytkowników języka funkcjonuje jako wyraz potoczny, o szerszym znaczeniu. *Gwara* w rozumieniu potocznym obejmuje nie tylko gwary ludowe, lecz także gwary miejskie, odmiany środowiskowe, niektóre środki substandardowe (potoczne) i regionalne. Rozbieżność tę należy brać pod uwagę przy układaniu pytań w ankiecie oraz przy analizowaniu pozyskanych za jej pomocą danych.

Jeśli chodzi o analizę danych z powiatu ostrowskiego, to świadomość istnienia gwary większa jest na wsi niż w dużym mieście. Dotyczy to także kwestii wyróżniania gwary miejskiej Ostrowa czy zauważania w mowie jego mieszkańców cech gwarowych. Częściej zauważają je mieszkańcy powiatu niż samego miasta. Wśród wskazywanych cech gwarowych Ostrowa i okolicy brakuje najwyrazistszych, poświadczonych dawniej przez badaczy, co świadczy o ich zaniku. Pojawiają się natomiast cechy ogólnopolskie (często o statusie regionalizmów) lub szeroko znane w gwarach polskich. *Gwara* przeważnie wartościowana jest pozytywnie, choć rozpiętość oceny waha się między akceptacją a odrzuceniem.

Literatura

- Cemborowski B. (2017), *Funkcjonowanie gwar wielkopolskich w internecie. Przegląd wybranych form*, [w:] *Język w regionie – region w języku 2*, pod red. B. Osowskiego, J. Kobus, P. Michalskiej-Góreckiej i A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań, s. 49–64.
- Cygan S. (2011), *Przejawy świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie*, Kielce.
- Grochola-Szczepanek H. (2008), *Stopień używania wyrazów ogólnopolskich i ich gwarowych odpowiedników – w ocenie młodych mieszkańców Spisza*, „*Język Polski*” 88, s. 215–230.
- Kąs J. (1994), *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków.
- Kucała M. (1960), *O słownictwie ludzi wyzbywających się gwary*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*” 19, s. 141–156.
- Kucharzyk R. (2002), *Język wsi z perspektywy autochtonów*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejnie*, red. S. Gala, Łódź, s. 277–286.
- Kucharzyk R. (2011), *Badania świadomości językowej mieszkańców wsi*, „*Poradnik Językowy*” 4, s. 26–38.

- Kurek H. (1995), *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
- Markowski A. (red.), (2006), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, t. 2: Q–Ż, Warszawa.
- Nitsch K. (1968), *Wybór polskich tekstów gwarowych*, wyd. 3, Warszawa.
- Nowak H., Skoczylas-Stawska H. (1990), *Gwary ostrowskie*, [w:] *Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu*, pod red. S. Nawrockiego, Poznań, s. 639–673.
- Osowski B. (2019), *Hiperyzmy – kiedy źródło nas mami*, „Prace Filologiczne”, t. 73, s. 287–297.
- Pawłowski E. (1967), *Problem normy językowej w gwarach ludowych i języku ogólnonarodowym*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 25, s. 133–147.
- Piechnik A. (2015), *Gwara w świadomości gimnazjalistów wiejskich*, [w:] *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, pod red. E. Wierzbickiej-Piotrowicz, Warszawa, s. 235–241.
- Piotrowicz A., Witaszek-Samborska M. (2009), *Studia nad polszczyzną miejską Poznania*, Poznań.
- Sierociuk J. (2007), *Socjologiczny kontekst badań języka mieszkańców wsi*, „Gwary Dziś”, t. 4: *Konteksty dialektologii*, s. 325–336.
- Sobierajski Z. (2001), *Geolingwistyka i geoetnologia w atlasie regionalnym Wielkopolski*, „Gwary Dziś”, t. 1: *Metodologia badań*, s. 69–94.
- Urbańczyk S. (1962), *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 2 zm. i rozszerz., Warszawa.